

ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1922

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1936) υπήρξε αναμφίβολα μία από τις σπουδαιότερες ηγετικές μορφές της Ελλάδας. Ήδη από το 1910, έτος άφιξης του στην Αθήνα, μέχρι και την τελευταία πρωθυπουργία του το 1933 – και παρά τα αμφιλεγόμενα γεγονότα που σημάδεψαν την τελευταία του τετραετία στην εξουσία– ο ικανότατος αυτός πολιτικός έχει στο ενεργητικό του αξιόλογα επιτεύγματα σε όλους τους τομείς της εσωτερικής και της εξωτερικής πολιτικής.

Μια από τις σημαντικότερες επιτυχίες του ήταν η αποτελεσματική διαχείριση του προσφυγικού προβλήματος του 20^{ου} αιώνα, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τη στήριξη που του παρείχαν οι πρόσφυγες στις εκλογικές αναμετρήσεις. Ιδιαίτερα μάλιστα στις εκλογές του Δεκεμβρίου 1923 – οπότε ο προσφυγικός πληθυσμός ασκεί για πρώτη φορά το δικαίωμα της ψήφου – καταψηφίζονται τα Αντιβενιζελικά κόμματα, τα οποία θεωρούνται υπαίτια της καταστροφής, και υπερψηφίζεται το κόμμα των Φιλελευθέρων με ποσοστό που αγγίζει το 95-98%, ως εκδήλωση της βαθιάς εκτίμησης των προσφύγων προς το πρόσωπο του Βενιζέλου.

Είναι χαρακτηριστικό για την Ελληνική ιστορία ότι η περίοδος του Μεσοπολέμου δεν αρχίζει με τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το 1918, αλλά με την πτώση του Μικρασιατικού Μετώπου και την καταστροφή της Σμύρνης τον Σεπτέμβριο του 1922. Μάλιστα, είναι η πρώτη φορά στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα που ευρωπαϊκό κράτος έρχεται αντιμέτωπο με τόσο μεγάλο προσφυγικό ρεύμα, που επρόκειτο σαφώς να συντελέσει σε οριστική αλλαγή της φυσιογνωμίας του.

Οι πρόσφυγες καταφθάνουν στην Ελλάδα σε μια περίοδο έντονης πολιτικής αστάθειας, καθώς τα μίση του διχασμού εξακολουθούν να ταλαιπωρούν την ελληνική κοινωνία, κλονίζοντας την εμπιστοσύνη των πολιτών προς την πολιτική ηγεσία και δημιουργώντας προϋποθέσεις ανάμειξης των στρατιωτικών στα πολιτικά πράγματα. Παράλληλα οι οικονομικοί πόροι του κράτους έχουν εξαντληθεί και οι Έλληνες βιώνουν επίσης την ιδεολογική κατάρρευση που συνιστά η ματαίωση της Μεγάλης Ιδέας. Τα συμπτώματα της εξουθένωσης λόγω της δεκαετούς πολεμικής ετοιμότητας και των μακροχρόνιων πολέμων είναι πλέον ορατά, ενώ οι απώλειες οικείων προσώπων στο μέτωπο, έχουν ως αποτέλεσμα μια επιφυλακτική και συχνά εχθρική στάση των γηγενών απέναντι στους νεοαφιχθέντες πρόσφυγες.

Στις 8 Νοεμβρίου 1922, πραγματοποιείται διάσκεψη στη Λοζάνη της Ελβετίας με εκπροσώπους από Ελλάδα, Τουρκία, Γαλλία, Αγγλία, Ιταλία και άλλες χώρες, που είχαν υπογράψει τη Συνθήκη των Σεβρών και είχαν εμπλακεί στο μεταξύ με οποιονδήποτε τρόπο στη Μικρασιατική εκστρατεία. Η υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης, στις 24 Ιουλίου 1923, αποτέλεσε και επίσημα την τελευταία πράξη της Μεγάλης Ιδέας, καθώς τα νέα σύνορα της Τουρκίας εμπεριείχαν πλέον την Ανατολική Θράκη –με δυτικό όριο τον Έβρο – αλλά και την Ίμβρο και την Τένεδο, ενώ τα Δωδεκάνησα τέθηκαν υπό Ιταλική κατοχή.

Τομή στην εξέλιξη του προσφυγικού ζητήματος αποτέλεσε η ειδική σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών, που υπεγράφη στη Λοζάνη στις 30 Ιανουαρίου 1923 από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Τούρκο υπουργό εξωτερικών Ισμέτ Ινονού. Με τον τρόπο αυτό, ο Βενιζέλος έδωσε λύση στο πρόβλημα των αιχμαλώτων οικειωμένων στη Μικρά Ασία, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα το προσφυγικό δάνειο, με το οποίο η χώρα θα αποκαθιστούσε τους πρόσφυγες που είχαν ήδη αρχίσει να συρρέουν στα ελληνικά λιμάνια.

Η σύμβαση αυτή αποτελούσε στην ουσία ένα εθνικό πείραμα, που απέβλεπε και στις δύο περιπτώσεις στη δημιουργία ενός ομοιογενούς κράτους, στόχος που όμως δεν επετεύχθη αφού ως κριτήριο της ανταλλαγής ορίστηκε η θρησκευτική πίστη. Εφόσον μάλιστα η ανταλλαγή είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα –με εξαίρεση τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τένεδου και τους μουσουλμάνους

της Δυτικής Θράκης – περίπου 2.000.000 Έλληνες χριστιανοί της Τουρκίας και μουσουλμάνοι της Ελλάδας υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους, στερούμενοι της υπηκοότητας και της περιουσίας τους. Συγκλονιστική είναι η μαρτυρία ενός πρόσφυγα, του Αλί Ονεί, πρώην κατοίκου Ρεθύμνου, στην εκπομπή «Μηχανή του Χρόνου»: «Δεν ήταν εύκολη η ανταλλαγή, διότι αφήνεις το σπίτι σου, την περιουσία σου, όλα · τις ενθυμήσεις σου, τα νιάτα σου... Τα αφήνεις όλα εκεί πέρα και φεύγεις – και πεθαμένους – και φεύγεις. Δεν είναι εύκολο!».

Η άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα γίνεται κάτω από αντίξοες συνθήκες όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Χένρι Μοργκεντάου, πρώην Αμερικανός πρέσβης και μετέπειτα πρόεδρος της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων: «Πήγα στην Προκυμαία και παρακολούθησα την αποβίβαση μιας караβιάς προσφύγων. Δεν μπορεί κανείς να φανταστεί πιο τραγικό θέαμα! Είδα 7.000 ανθρώπους να έχουν συσσωρευτεί σε ένα πλοίο που θα αρκούσαν 2.000 για να το κατακλύσουν. Ήταν στριμωγμένοι σαν σαρδέλες στο κατάστρωμα, μια συστρεφόμενη και δονούμενη μάζα ανθρώπινης αθλιότητας. Είχαν περάσει τέσσερα μερόνυχτα στη θάλασσα, δεν υπήρχε χώρος για να ξαπλώσουν και να κοιμηθούν, δεν είχαν καθόλου φαγητό και δεν είχαν στη διάθεση τους κανένος είδους αποχωρητήριο. Αποβιβάστηκαν τυλιγμένοι σε κουρέλια, πεινασμένοι, άρρωστοι, γεμάτοι ζούφια, με τα μάτια σκαμμένα, αναδύοντας την απαίσια οσμή της ανθρώπινης ακαθαρσίας και καταβεβλημένοι από την απόγνωση».

Η Ελλάδα, μια χώρα με 5 εκατομμύρια κατοίκους, καλείται τώρα να περιθάλλει περίπου 1,5 εκατομμύριο πρόσφυγες. Οι ομάδες υποδοχής πραγματοποιούν ιατρικούς ελέγχους και αναζητούν χώρους στέγασης. Οι περισσότεροι μένουν σε σκηνές, ενώ παράλληλα όλοι οι δημόσιοι χώροι, όπως γήπεδα, θέατρα και αυλές εκκλησιών αξιοποιούνται ως χώροι φιλοξενίας προσφύγων. Ακόμη και το κτίριο των Παλαιών Ανακτόρων (σημερινή Βουλή) αποτέλεσε – εκτός από συντονιστικό κέντρο για τον καταμερισμό των προσφύγων και την επανένωση οικογενειών – και προσωρινό κατάλυμα έως την εύρεση μόνιμης ή άλλης προσωρινής κατοικίας. Το κύριο πρόβλημα με το οποίο ήρθαν αντιμέτωποι οι πρόσφυγες όσον αφορά την κατοικία, ήταν η έλλειψη έργων υποδομής στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν, όπως για παράδειγμα δικτύου ύδρευσης, ηλεκτροφωτισμού και αποχέτευσης.

Από την άλλη, όσοι αποβιβάστηκαν σε πόλεις και είχαν την οικονομική δυνατότητα, επιχείρησαν να νοικιάσουν δωμάτια στην περιοχή. Η αισχροκέρδεια όμως των ιδιωτών δημιούργησε προϋποθέσεις εκμετάλλευσης των προσφύγων, μέσω της υπερχρέωσης των καταλυμάτων. Παρόλα αυτά, μαρτυρίες για απόπειρα εκμετάλλευσης αφορούσαν ορισμένες φορές και κρατικούς λειτουργούς, οι οποίοι λέγεται ότι κατά τη διάρκεια της διανομή των παραγών, ζητούσαν ανήθικα ανταλλάγματα και σύνηπταν ακόμη και ερωτικές σχέσεις με γυναίκες πρόσφυγες.

Ένα χρόνο μετά την άφιξη των προσφύγων στη χώρα το ισοζύγιο γεννήσεων και θανάτων είναι 1/3, ενώ το ποσοστό θνησιμότητας αγγίζει το 45% με πρώτη αιτία θανάτου τις ασθένειες και ιδιαίτερα την ελονοσία, τον τύφο και τη φυματίωση. Ισχυρό αίτιο θανάτου αποτελεί επίσης και η πείνα που εξωθεί τους ανθρώπους στην επαιτεία. Μάλιστα στην περίοδο αυτή έχει τις ρίζες της και η παροιμιώδης έκφραση «άει στα κομμάτια», την οποία σύμφωνα με προσωπικές μαρτυρίες έλεγαν στα νεαρά προσφυγόπουλα, στέλνοντας τα να ζητιανέσουν για μερικά κομμάτια ψωμί.

Γενικότερα ο προσφυγικός ελληνισμός αντιμετωπίστηκε με καχυποψία και προκατάληψη από την ελληνική κοινωνία, ιδίως μάλιστα ένα ποσοστό (περίπου 10%) που δεν γνώριζε την ελληνική γλώσσα και μιλούσε την τουρκική ή την караμανλίδικη διάλεκτο. Το γεγονός μάλιστα ότι οι προσφυγικοί συνοικισμοί βρίσκονταν εκτός πόλεων, συντέλεσε στην περιθωριοποίηση των προσφύγων και στη διαίωνιση των στερεοτύπων. Τα πνεύματα οξύνονταν και λόγω των συνεχών συγκρούσεων με τους γηγενείς που είχαν ως αντικείμενο τη γη στην ύπαιθρο και τους μισθούς των εργατών στις πόλεις. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα του Κιουπ-Κιόι (σημερινή Πρώτη Σερρών) – όπου το 1924 γηγενείς περικύκλωσαν τις

σκηρές και επιτέθηκαν σε 120 οικογένειες προσφύγων, συμπλοκή στην οποία σημειώθηκαν 9 νεκροί και 50 περίπου τραυματίες – αλλά και του Πειραιά, όπου πρόσφυγες που διεκδικούσαν τα μεροκάματα των εργατών ήρθαν σε αιματηρή σύγκρουση με Μανιάτες λιμενεργάτες. Σε πολλές, επίσης, περιπτώσεις, ο φόβος του κοινωνικού στιγματισμού ωθούσε ορισμένους Μικρασιάτες στον εξελληνισμό του ονόματος τους. Αντικαθιστούσαν δηλαδή τη χαρακτηριστική κατάληξη -όγλου με μια ελληνική (π.χ. Σεραφειμόγλου – Σεραφειμόπουλος) ή μετέφραζαν ολόκληρο το όνομα στα ελληνικά (π.χ. Καραγκιόζογλου – Μαυρομάτης).

Τα πρώτα μέτρα που έλαβε το ελληνικό κράτος σε μια προσπάθεια αποκατάστασης των προσφύγων ήταν η διοργάνωση συσσιτίων και εράνων – σε έναν εκ των οποίων συγκεντρώθηκε το υπέρογκο ποσό των 708.000 δραχμών, προκειμένου να διατεθεί για τις ανάγκες τους. Εξαιρετικά σημαντική ήταν και η συμβολή της διεθνούς κοινότητας και κυρίως του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, ο οποίος χωρίζει τη χώρα σε 12 περιφέρειες και αναλαμβάνει τη διατροφή και την περίθαλψη των προσφύγων έως και τον Ιούνιο του 1923, οπότε ξεκινάει να δραστηριοποιείται στην ελληνική περιφέρεια η – επίσης Αμερικανική οργάνωση – Near East Relief. Με πρωτοβουλία της οργάνωσης, η ανατολική πλευρά του κτιρίου των Ανακτόρων λειτουργεί ως οικοτροφείο θηλέων, ενώ το ίδιο έτος εκδίδεται νόμος που ορίζει την ύπαρξη ορφανοτροφείου σε κάθε νομό της χώρας.

Για την αποτελεσματικότερη αποκατάσταση, η Ελλάδα απευθύνθηκε στην Κοινωνία των Εθνών, από την οποία έλαβε δάνειο ύψους 12,3 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας. Το 1923 ιδρύθηκε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, αποτελούμενη από τέσσερα μέλη – δύο Έλληνες ορισμένοι από την κυβέρνηση και δύο ξένοι ορισμένοι από την ίδια την Κοινωνία των Εθνών και τον Αμερικανό Πρόεδρο – η οποία λειτούργησε έως και το 1930, οπότε μεταβίβασε τις αρμοδιότητες της στο ελληνικό δημόσιο. Η Επιτροπή, θέτοντας σε προτεραιότητα την αγροτική αποκατάσταση, πραγματοποιεί το 1924 απαλλοτριώσεις μεγάλων εκτάσεων – συμπεριλαμβανομένων τσιφλικιών και ανταλλάξιμων κτημάτων που ανήκαν μέχρι πρότινος σε Βούλγαρους και Τούρκους – προκειμένου να παραχωρήσει κλήρο στους πρόσφυγες. Τους παρείχε επίσης τη δυνατότητα στέγασης εντός του χωραφιού, καθώς και τον απαραίτητο εξοπλισμό για την καλλιέργεια της γης.

Αξιομνημόνευτη είναι και η στήριξη των ιδιωτών προς το κράτος, με πρωτοβουλία των οποίων ιδρύεται το Νοέμβριο του 1922 το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, το οποίο παρέχει είδη πρώτης ανάγκης, όπως ρούχα, στέγαση, φάρμακα, για την προστασία από τους σφοδρούς χειμώνες. Επιπλέον, χάρη στις ενέργειές του εκδίδονται ορισμένα νομοθετήματα που παραχωρούν στους πρόσφυγες το δικαίωμα στη δωρεάν παιδεία και μεριμνούν για την τοποθέτηση Μικρασιατών Ιερέων στις τοπικές εκκλησίες. Εξέχουσα προσωπικότητα ήταν ο εύπορος επιχειρηματίας Επαμεινώνδας Χαρίλαος, με πρωτοβουλία του οποίου ιδρύθηκαν από το Ταμείο οι πρώτοι προσφυγικοί συνοικισμοί, του Βύρωνα – από τον γνωστό φιλέλληνα Λόρδο Βύρωνα – της Νέας Ιωνίας, όπου ιδρύθηκε ύστερα και προσφυγικό νοσοκομείο, και της Κοκκινιάς. Χαρακτηριστικό των συνοικισμών αυτών είναι ότι διαθέτουν υποδομές, δηλαδή σχολεία, πλατείες, αγορά, ώστε να προσομοιάζουν μικρές αυτόνομες κοινωνίες.

Όσον αφορά στη δυνατότητα απόκτησης σπιτιού, υπήρχαν τρεις εναλλακτικοί τρόποι: είτε μέσω ιδιωτικών διαγωνισμών γινόταν ανάθεση οικοδόμησης μιας σειράς σπιτιών σε έναν εργολάβο, είτε το κράτος παραχωρούσε σε έναν πρόσφυγα άτοκο δάνειο ή τα υλικά κατασκευής – και σε αυτή την περίπτωση ήταν ο ίδιος υπεύθυνος για να χτίσει το σπίτι του – είτε απευθυνόμενος σε κάποιον οικοδομικό συνεταιρισμό που δραστηριοποιούνταν στις πόλεις επεκτείνοντας ήδη υπάρχοντες συνοικισμούς. Πολλοί ωστόσο επιδίδονταν στην κρυφή και ταχύτατη οικοδόμηση αυθαιρέτων, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο ολόκληρους συνοικισμούς αυθαιρέτων, όπως ήταν ο Ασύρματος Πετραλώνων και η Δραπετσώνα. Παρά το γεγονός ότι το χτίσιμο αυθαιρέτων ήταν μια σαφώς παραβατική δράση, εντούτοις προσέφερε εργασία σε σημαντικό αριθμό προσφύγων.

Η επιτυχημένη βέβαια αστική αποκατάσταση – που αφορούσε στο 54% του συνολικού προσφυγικού πληθυσμού – προϋπέθετε εκτός από την εξασφάλιση κατοικίας και επαγγελματική αποκατάσταση. Στο πλαίσιο αυτό, το ελληνικό κράτος προσλαμβάνει άντρες και γυναίκες πρόσφυγες με υψηλή μόρφωση και τους αξιοποιεί στους τομείς τόσο της εκπαίδευσης, ως δασκάλους και καθηγητές πανεπιστημίων, όσο και της υγείας, ως φαρμακοποιούς ή γιατρούς στα κρατικά νοσοκομεία. Ιδιαίτερα μάλιστα η Κυβέρνηση Πλαστήρα εντάσσει τους πρόσφυγες και στη δημόσια διοίκηση, επανδρώνοντας με επίστρατους της Μικράς Ασίας το σώμα των χωροφυλάκων και παραχωρώντας την ιδιότητα του αστυνομικού σε ορισμένους πρόσφυγες – κυρίως σε βενιζελικούς. Την ίδια στιγμή, η εκκλησία της Ελλάδος εγκολπώνεται τους προερχόμενους από τη Μικρά Ασία ιεράρχες, ενώ με τη συμβολή της πολιτείας και Ελλήνων αθλητών επανιδρύονται οι παραδοσιακές ποδοσφαιρικές ομάδες του Πανιωνίου, του Απόλλωνα και του Αρμενικού Συλλόγου Σμύρνης.

Την τελευταία τετραετία του Βενιζέλου (1928-1932) πραγματοποιήθηκαν με την συμμετοχή των προσφύγων πολλά δημόσια έργα (δρόμοι, γέφυρες, αρδευτικά και λιμενικά έργα) στη Βόρεια Ελλάδα και κυρίως στη Θεσσαλονίκη, τη Δράμα και τις Σέρρες. Πρόκειται ουσιαστικά για περιοχές στις οποίες είχαν συρρεύσει πρόσφυγες, καθώς εκεί βρίσκονταν κέντρα συγκέντρωσης, επεξεργασίας και εμπορίου καπνού. Μάλιστα από τη δεκαετία του 1930 εντάσσονται πλέον και γυναίκες στην παραγωγή, απασχολούμενες κατά κύριο λόγο με τα καπνά, την υφαντουργία και την ταπητουργία. Απόδειξη της προόδου που είχε συντελεστεί αποτελούν τα λόγια του Τζον Κάμπελ, προέδρου της Επιτροπής Αποκατάστασης το 1929: «Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι όταν επισκέπτεται κανείς τους προσφυγικούς συνοικισμούς των πόλεων της Μακεδονίας και της Θράκης, έχει την εντύπωση ότι η Ελλάδα πήδησε με ένα βήμα από τον 17^ο στον 20^ο αιώνα».

Η ευφυής αυτή τακτική του Βενιζέλου να εγκαταστήσει μεγάλο αριθμό προσφύγων στη Μακεδονία και τη Θράκη – ώστε η επικράτηση του ελληνικού στοιχείου να διασφαλίσει και την εδαφική ακεραιότητα του κράτους – συνέβαλε στην εθνική ομογενοποίηση της χώρας, όπως μαρτυράται και από τους μικτούς γάμους που άρχισαν να επιτελούνται από τη δεύτερη γενιά. Η εξωστρέφεια, ο τρόπος ζωής και η κουλτούρα των προσφύγων αφομοιώθηκαν τελικά σε ελληνικό πολιτισμό, με χαρακτηριστικότερα δείγματα το ρεμπέτικο τραγούδι και την πολιτική κουζίνα.

Βιβλιογραφία – Βίντεο:

Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα πριν και μετά το 1922.

«Εμείς οι Έλληνες» 6: Η Ελλάδα στον Μεσοπόλεμο.

Μηχανή του Χρόνου – Ήμουν κι εγώ πρόσφυγας (Μέρος 2, 2/7/2016).

Πρόσφυγες του 1922 – Η ζωή μετά – E01.

Το δοκίμιο αυτό είναι γραμμένο από τη *Δασκαλάκη Αρτεμη-Χριστίνα*, μαθήτρια του 2^{ου} Γενικού Λυκείου Ωραιοκαστρου, στο πλαίσιο του 4^{ου} Πανελληνίου μαθητικού διαγωνισμού δοκιμίου «Ελευθέριος Βενιζέλος» με θέμα: Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Υπεύθυνη καθηγήτρια: κυρία *Μασαούτη Ανδρονίκη*